

УДК 159.955.1:316.343-054.5]:[351.862.4:342.78](477.52/.6)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-41>

Віталій КУРИЛО,
orcid.org/0000-0003-2471-3358
доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член Національної академії педагогічних наук України,
перший проректор
Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(Полтава, Україна) mail@luguniv.edu.ua

Олена КАРАМАН,
orcid.org/0000-0002-8541-9972
доктор педагогічних наук, професор,
ректор
Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(Полтава, Україна) mail@luguniv.edu.ua

Вікторія СТЕПАНЕНКО,
orcid.org/0000-0002-5793-3069
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціальної педагогіки
Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(Полтава, Україна) viktoriyalnu@gmail.com

СУГЕСТІЯ І КОНТРСУГЕСТІЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ ВІЙНИ¹

У статті визначено особливості сугестії і контрсугестії в контексті проблеми розвитку критичного мислення як чинника інформаційно-психологічної безпеки і здоров'я особистості в сучасних умовах війни. Зазначено, що сугестія у цьому контексті є одним із найбільш дієвих способів маніпулятивного впливу, має латентний характер, не усвідомлюється реципієнтом і характеризується наявністю у нього враження самотійності формування об'єктивної думки щодо певного об'єкта чи явища. Звернено увагу на те, що повністю позбавитися впливу сугестії неможливо, оскільки це призведе до невідвортної соціальної дезінтеграції, однак можна обмежити, локалізувати і зменшити її вплив. Контрсугестію розглянуто як механізм, який забезпечує здатність людини захищатися від зовнішніх інформаційних впливів маніпулятивного характеру, готовність усвідомлювати відповідні впливи, сприймати їх раціонально і критично, співвідносити з реальною дійсністю.

Представлено модель адекватного функціонування особистості в середовищі інформаційного суспільства крізь призму критичного мислення як чинника інформаційно-психологічної безпеки і здоров'я особистості, одним із ефективних шляхів розвитку якого є система освіти. Звернено увагу, що адекватне функціонування особистості передбачає взаємодією сугестії і контрсугестії, які складають основу саморегуляції індивіда, де провідним механізмом виступає рефлексія. Критичне мислення охарактеризовано як поєднання логічних, рефлексивних і творчих навичок, яке супроводжується інтерпретацією, аналізом, оцінкою і поясненням подій, посилює стійкість суспільства до дезінформації та інших видів агресивної інформації, забезпечує можливість адекватного реагування, захисту і спротиву інформаційним впливам маніпулятивного характеру.

Ключові слова: інформаційно-психологічна безпека, інформаційно-психологічна війна, контрсугестія, критичне мислення, маніпулятивний вплив, система освіти, сугестія.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проєктом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

Vitalii KURYLO,*orcid.org/0000-0003-2471-3358**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;**Full Member of the National Academy of Pedagogical Sciences,**First Vice-Rector**Luhansk Taras Shevchenko National University**(Poltava, Ukraine) mail@luguniv.edu.ua***Olena KARAMAN,***orcid.org/0000-0002-8541-9972**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;**Rector**Luhansk Taras Shevchenko National University**(Poltava, Ukraine) mail@luguniv.edu.ua***Viktoriia STEPANENKO,***orcid.org/0000-0002-5793-3069**Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor;**Professor at the Department of Social Pedagogy**Luhansk Taras Shevchenko National University**(Poltava, Ukraine) viktoriyalnu@gmail.com*

SUGGESTION AND COUNTERSUGGESTION THROUGH THE PRISM OF CRITICAL THINKING IN THE INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL DIMENSION OF WAR²

The article defines the peculiarities of suggestion and countersuggestion in the context of the problem of developing critical thinking as a factor of informational and psychological security and personal health in modern conditions of war. It is noted that suggestion in this context is one of the most effective methods of manipulative influence, has a latent character; is not realized by the recipient and is characterized by the presence of the impression of independent formation of an objective opinion about a certain object or phenomenon. Attention is drawn to the fact that it is impossible to completely get rid of the influence of suggestion, as it will lead to inevitable social disintegration, but it is possible to limit, localize and reduce its influence. Countersuggestion is considered as a mechanism that ensures a person's ability to protect himself from external informational manipulative influences, the readiness to be aware of relevant influences, perceive them rationally and critically, and relate them to reality.

The model of adequate functioning of the individual in the environment of the information society is presented through the prism of critical thinking as a factor of individual informational and psychological security and health, one of the effective ways of its development is the education system. Attention is paid to the fact that the adequate functioning of the individual involves the interaction of suggestion and countersuggestion, which form the basis of self-regulation of the individual, where reflection is the leading mechanism. Critical thinking is characterized as a combination of logical, reflective and creative skills, which is accompanied by interpretation, analysis, evaluation and explanation of events, strengthens society's resistance to disinformation and other types of aggressive information, provides the possibility of adequate response, protection and resistance to informational manipulative influences.

Key words: *informational and psychological security, informational and psychological war, countersuggestion, critical thinking, manipulative influence, education system, suggestion.*

Постановка проблеми. Важливе місце у сучасній війні належить інформаційній складовій, яка здатна вплинути на психічний стан та психічне здоров'я цивільного населення, бойовий дух військовослужбовців, ефективність воєнних дій і результат війни в цілому. Переповнення інформації псевдоповідомленнями та фейками з боку російських ЗМІ з метою психологічного виснаження особистості, виклику агресії, сумнівів та паніки

актуалізує питання розвитку навичок диференціювання такої інформації (Жданова та ін., 2022), її критичного осмислення. В інформаційно-психологічній війні здатність громадян критично мислити і захищатися від маніпуляцій є питанням особистісної і національної безпеки (Розвиток медіаграмотності в Україні, 2021). У цьому контексті особлива увага приділяється питанню меж інформаційних впливів, існуванню інформаційного навіювання

² The publication contains the results of research conducted with the grant support of the National Research Foundation of Ukraine within the framework of the project 2021.01/0021 Formation of Critical Thinking of Citizens as a Security Factor in the Conditions of Armed Violence and Information Aggression in the East of Ukraine

(сугестії) і спротиву навіюванню (контрсугестії) як здатності людини захищатися від зовнішніх інформаційних впливів (Публічна комунікація, 2020: 87). Отже, актуалізація проблеми розвитку критичного мислення, вміння раціонально аналізувати інформацію, реагувати та здійснювати спротив сугестивним впливам маніпулятивного характеру задля забезпечення інформаційно-психологічної безпеки, збереження психічного здоров'я особистості в сучасних умовах війни набуває особливого характеру.

Аналіз досліджень. Сучасні наукові студії спрямовані на пошук конкретних шляхів розвитку критичного мислення в контексті інформаційних війн та еволюції інформаційного простору (Богданова, 2020). Одним із таких шляхів розглядають освіту (Подозорова, Барильник-Куракова, 2020; Саух, 2021; Терно, 2011). Різноманітні фундації ініціюють багато освітніх програм, фінансують розробку дидактичних матеріалів, підручників, побудованих на ідеї розвитку критичного мислення (Терно, 2016). Проведене S. Lootah і A. Simon у 2009 р. дослідження засвідчило, що під час найму на роботу випускників керівники цінують в них «аналітичні / критичні навички» (91%) і «креативне / інноваційне мислення» (90%). При цьому лише 32% керівників вважали, що освітня система забезпечила випускників відповідними навичками (Lootah, Simon, 2009).

Певні наукові розвідки присвячені розгляду маніпулювання як підходу до управління масовою свідомістю і поведінкою, пов'язаного з сугестією, а також окреслюють контрсугестію як ефективний психологічний механізм захисту від нього (Ємець, 2021; Орбан-Лембрик, 2006). Вивчався зв'язок між критичним мисленням і творчістю, рівень їх розвитку серед молоді для формування знань і поширення в освіті (Shubina, Kulakli, 2019); особливості, закономірності та взаємозв'язок критичного мислення і рефлексії в інформаційному суспільстві, стирання кордонів між нанотехнологіями, біотехнологіями, інформаційними технологіями і когнітивними науками (Горбенко, 2021); між здатністю до критичного мислення та навичками саморегуляції (Phan, 2010). У відповідності з дослідженнями, які підтверджують значну роль навичок мислення вищого порядку та метакогнітивних навичок, перевірено зв'язок між компонентами критичного мислення – висновками та дедукцією, та компонентом саморегуляції – самоконтролем, а також роллю статі в кожному з цих конструктів (Bagheri, Ghanizade, 2016). Проаналізовано дослідження критичного мислення з боку феміністич-

ної епістемології, його універсальність в культурному просторі загалом (Козаченко, 2021).

У 2019 р. Reboot Foundation у Франції і США проведено дослідження, присвячене відношенню громадськості до критичного мислення та навчання відповідним навичкам, результати якого засвідчили, що, незважаючи на визнання важливості критичного мислення, коли справа дійшла до методів критичного мислення, таких як пошук кількох джерел інформації та взаємодія з іншими людьми з протилежними поглядами, багато людей не мали таких навичок. Значна кількість респондентів повідомили, що покладаються на неадекватні джерела інформації, приймають рішення, не проводячи достатньої кількості досліджень, і уникають тих, хто дотримується суперечливих поглядів (Critical Thinking Survey Report, 2020).

В Україні за даними щорічного опитування щодо ставлення населення до медіа, яке проводиться соціологічною компанією InMind, у 2019 р. на джерело походження новин звертали увагу 27% аудиторії, різноманітність точок зору – 26% (Опитування Usaid-Internews «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2019 р.»). У 2020 р. – 35% і 32% (Щорічне опитування USAID-Internews «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2020 р.»: 32), 2021 р. – 34% і 31% (Ставлення населення до медіа та споживання різних типів медіа 2021: 29), у 2022 р. – 39% і 26% відповідно. Серед тих, хто обізнаний про існування фейків, у 2022 р. 14% опитуваних зуміли правильно визначити усі новини. У 2021 р. – 24%, 2020 р. – 3%, 2019 р. – 11% (Українські медіа, ставлення та довіра у 2022 р.: 47).

Аналіз вищезазначених та інших досліджень свідчить, що незважаючи на наявність численних наукових праць з проблеми розвитку критичного мислення, його взаємозв'язку з певними компонентами на когнітивному рівні, взаємозв'язок критичного мислення з механізмами сугестії і контрсугестії в інформаційно-психологічному вимірі війни є малодослідженим, що актуалізує обрану тему дослідження.

Мета статті – визначити особливості сугестії і контрсугестії в контексті проблеми розвитку критичного мислення як чинника інформаційно-психологічної безпеки і здоров'я особистості в умовах війни.

Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах

збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

Виклад основного матеріалу. Критичне мислення є одним з найважливіших елементів для посилення когнітивного виміру стійкості суспільства до дезінформації та інших видів агресивної інформації (Картування сфери медіаграмотності в Грузії, Латвії, Молдові та Україні, 2021). Модель функціонування адекватної особистості передбачає, що цілісність особистості забезпечується взаємодією її інтенційних станів Я, двох психофізіологічних механізмів – навіювання / сугестії і контрсугестії, які складають основу саморегуляції індивіда. Коли конгруентне Я транслюється за допомогою механізму навіювання, то alter-ego є контрсугестією. Коли alter-ego виражається у навіюванні, то конгруентне Я протистоїть йому в контрсугестії. Отже, сугестія і контрсугестія як фундаментальні стани почергово презентують і фактично критично осмислюють зміст істинного Я (Мазяр, 2006).

Навіювання характеризується неусвідомленим відтворенням людиною думок, почуттів інших людей, з якими вона спілкується, некритичною оцінкою і довірою до змісту повідомлень (Ануфрієва та ін., 2006: 24). Воно може здійснюватися у формі гетеросугестії (впливу зі сторони) і аутоугестії (самонавіювання – свідомого саморегулювання, навіювання собі певних уявлень, почуттів, емоцій).

Сугестія вивчається в тісному зв'язку з проблемами соціальної перцепції та формування групової згуртованості і в прикладному плані в системі засобів пропагандистського впливу використовується як метод своєрідного психопрограмування аудиторії, маніпулятивного впливу на особистість на індивідуальному, груповому, свідомому і неусвідомленому рівні.

Сугестивність як особлива якість психіки людини, на яку здійснюють вплив, є однією з умов ефективного навіювання. З одного боку, сугестивність – це нормальна властивість нервової системи. З іншого боку, її виразність у кожному конкретному випадку неоднакова і може залежати від ряду чинників (вік, стать, інтелект, рівень освіти, стан здоров'я та ін.). Сугестивність полягає в здатності людини змінювати свою поведінку на вимогу іншої особи чи групи людей, не спираючись при цьому на логіку чи свідомі мотиви. Тобто людина підсвідомо підлегла вимогам інших людей і, виконуючи дію, часто впевнена, що це є результатом самостійно прийнятого нею рішення (Бутенко, 2005).

Отже, сугестію можна розглядати в двох аспектах – як стихійний компонент повсякденного

спілкування і як спеціально організований різновид комунікативного впливу (ЗМІ, реклама, мода, інформаційно-психологічна війна, релігія, політика тощо) (Коваленко, Корнєв, 2006).

В контексті інформаційно-психологічного виміру війни основними пропагандистськими прийомами введення в оману, в основу яких покладено сугестивний маніпулятивний вплив, є:

- відволікання уваги від важливих проблем і рішень;

- «проблема – реакція – рішення» (створення проблеми, розрахованої на виклик певної реакції серед населення та бажання вжити заходів щодо її вирішення);

- поступовість впровадження і нав'язування;

- відстрочка виконання (представлення рішення як «болючого і необхідного», отримання згоди громадян на його реалізацію в майбутньому);

- інфантилізація населення (сугестивний вплив за допомогою використання інфантильних мовних зворотів у пропагандистських виступах);

- вплив на емоції (використання емоційного чинника з метою блокування здатності до раціонального аналізу того, що відбувається, впровадження у масову свідомість потрібних думок, бажань, страхів, побоювань, примусу або стійких моделей поведінки);

- просування моди на посередність;

- культивування почуття провини;

- використання стратегії домагатися того, щоб люди стали нездатні розуміти прийоми і методи, використовувані для управління ними і підпорядкування їх своїй волі.

Також російська пропаганда характеризується використанням таких прийомів:

- дегуманізація ворога;

- конспірологія;

- фейкові експерти;

- «братні народи»;

- «переписування історії»;

- представлення малих, випадкових подій як тенденцій;

- імітована опозиційність (Пістунов, Антонюк, 2019).

Навіяна інформація в процесі пропагандистського маніпулятивного впливу на особистість набуває значення установок поведінки, важко піддається переосмисленню та корекції (Петровський, 2015: 186).

Сугестія є одним із найбільш дієвих способів маніпулятивного впливу, оскільки має латентний характер і не усвідомлюється реципієнтом, у якого складається враження самостійності фор-

мування об'єктивної думки щодо певного об'єкта або явища (Богданова, 2016). Людина не може повністю позбавитися впливу сугестії, проте за допомогою різних засобів може обмежити, локалізувати, зменшити її вплив на себе (Коваленко, Корнєв, 2006).

Феномен контрсугестії пов'язаний з протилежним механізмом – недовірою до повідомлення й ілюструє саме ступінь опору навіюванню, який робить окрема особистість (Ануфрієва та ін., 2006: 24). Слід звернути увагу на те, що з одного боку, контрсугестія зумовлює психологічну незалежність людини, розвиток її самостійності та індивідуальності, що сприяє формуванню власної думки, соціально-політичної позиції (Петровський, 2015). З іншого боку, контрсугестія може бути причиною виникнення бар'єрів комунікації. Її видами є:

- уникнення (джерела впливу, контакту, людей, певних ситуацій, наприклад, небезпеки «шкідливого» впливу), несприймання повідомлення тощо);

- нерозуміння (неприйняття логіки й аргументів іншого, мовні бар'єри, неправильне розуміння смислового навантаження слів і висловів);

- авторитет (поділ людей, джерел інформації на авторитетні і неавторитетні, довіра першим, відмова в цьому іншим) (Коваленко, Корнєв, 2006).

Загалом контрсугестія пов'язана із критичністю сприймання і мислення та спонукає людину ставитися з певною недовірою до всього. Дія механізму контрсугестії базується на постійному співвіднесенні почутого з реальною дійсністю або з індивідуальним минулим досвідом (Савенкова, 2011: 130).

В інформаційно-психологічному вимірі війни виокремлюють такі тактики контрсугестії:

- недовіра до джерела інформації;
- попередження про здійснення впливу;
- спростування аргументів адресанта повідомлення;

- використання декількох джерел інформації для виявлення максимально об'єктивного стану речей;

- збереження емоційної рівноваги (Богданова, 2016).

У виробленні колективної контрсугестії особливе місце належить системі освіти, яка розвиває громадянські якості, патріотизм, любов до Батьківщини. На розвиток колективної ідентичності має вплив національна ідея, як система ціннісних установок, що виражені самосвідомістю народу, задають цілі особистого і національного розвитку в історичній перспективі, містять національні пріоритети, ідеї і традиції, які виступають більш зна-

чимими, ніж будь-які інформаційні впливи ззовні (Школик, 2019: 155).

Розглядаючи сугестію і контрсугестію крізь призму критичного мислення слід зазначити, що ефективність психологічного впливу пропагандистських технік і технологій є найбільшою в разі некритичного сприймання інформації реципієнтами, відсутності бажання аналізувати реальний стан речей (Марченко, 2022). Це актуалізує потребу в контрсугестії як здатності людини захищатися від зовнішніх інформаційних впливів, яка передбачає готовність до сприйняття інформації, що містить сугестивний потенціал, усвідомлення маніпулятивного впливу, збереження критичності сприйняття інформації, наявності раціональних сумнівів і недовіри (Богданова, 2016).

Під критичним мисленням розуміють мислення вищого порядку, яке спирається на інформацію, усвідомлене сприйняття власної інтелектуальної діяльності та діяльності інших, забезпечує відкритість новим ідеям і знанням, прийняття найбільш оптимальних рішень в процесі розв'язання проблемних завдань, формулювання висновків, виконання професійної діяльності, сприяє розвитку креативності і формує творчу особистість (Євменова, 2022). Критичне мислення передбачає поєднання логічних, рефлексивних і творчих навичок у процесі самостійного пізнання дійсності, дозволяє робити аргументовані оцінки й висновки, приймати обґрунтовані рішення, створювати нові ідеї в умовах інформаційної невизначеності й суперечливості (Починкова, 2021).

Основними причинами дефіциту навичок критичного мислення, які пов'язані між собою, за результатами опитування громадськості є технології, зміни соціальних норм і система освіти. Інтернет використовують для впливу на громадську думку. Соціальні мережі заохочують групове мислення, емоційне мислення та нагромадження. Національна система освіти потребує більшої підтримки щодо розвитку критичного мислення (Critical Thinking Survey Report, 2020).

На рис. 1 авторами представлена схема моделі адекватного функціонування особистості в середовищі інформаційного суспільства крізь призму критичного мислення як чинника інформаційно-психологічної безпеки і здоров'я особистості, одним із ефективних шляхів розвитку якого є система освіти.

Збереження адекватного функціонування особистості в умовах інформаційно-психологічної війни є актуальним завданням. У цьому контексті звертаємо увагу на те, що критичне мислення

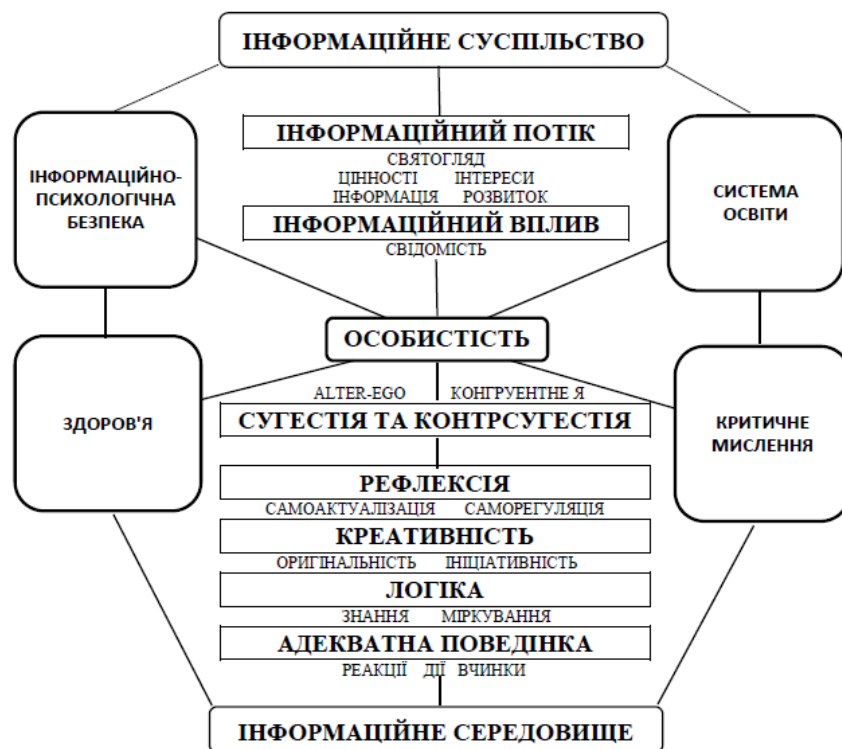

Рис. 1. Модель адекватного функціонування особистості в інформаційному суспільстві

супроводжується інтерпретацією, аналізом, оцінкою і поясненням подій в декількох аспектах:

– *інформаційно-смісловий* – запобігання когнітивній дезорієнтації людини, зламу цілісної картини світу внаслідок ворожого інформаційно-психологічного впливу.

– *інформаційно-емоційний* – запобігання руйнації емоційного життя, непропорційному зміщенню акцентів у нормальних життєвих інтересах, сприяння збереженню здатності до адекватного сприйняття дійсності;

– *інформаційно-моральний* – збереження непохитними засвоєних норм моралі, адекватних уявлень про добро і зло;

– *історичний* – збереження національного коріння, запобігання втраті колективної пам'яті, виробленої культурно-соціальним буттям, трансформації аксіологічної системи координат (Марченко, 2022);

– *аксіологічний* – розширення здатності протистояти інформаційному тиску, негативному навіюванню, маніпулюванню (Зінсу, 2019).

Критичне сприйняття інформації в інформаційно-психологічному вимірі війни передбачає формування вміння розпізнавати найпоширеніші фейки (фото, відео, текст), які активно поширюються через соціальні мережі та мас-медіа. Фейки слід ретельно фільтрувати і розділяти факти та

абсурд. Доволі часто у фейках спеціально створюють підґрунтя під якусь придуману новину та для посилення її правдоподібності посилаються на авторитетні ЗМІ (Мудра, 2016).

За результатами DRI 2021 Україна продемонструвала найбільшу стійкість до зовнішньої дезінформації (Disinformation Resilience Index in Central and Eastern Europe, 2021). Критичне осмислення інформації зменшує ймовірність тотального маніпулятивного впливу. Щоб орієнтуватися в інформаційному середовищі, потрібно здійснювати конкретні втручання, які допомагають навчитися виявляти маркери дезінформації та виробити здорові навички збору інформації. Такі втручання за допомогою системи освіти дозволять забезпечити позитивний соціальний ефект щодо розвитку навичок критичного мислення.

Висновки. Адекватне функціонування особистості передбачає взаємодією сугестії і контрсугестії, які складають основу саморегуляції індивіда, де провідним механізмом виступає рефлексія. В інформаційно-психологічному вимірі війни сугестія є одним із найбільш дієвих способів маніпулятивного впливу, має латентний характер і не усвідомлюється реципієнтом, у якого складається враження самостійності формування об'єктивної думки щодо певного об'єкта або явища. Повністю позбавитися впливу сугестії неможливо, оскільки

це призведе до невідвортної соціальної дезінтеграції, однак можна обмежити, локалізувати і зменшити її вплив. Контрсугестія забезпечує здатність людини захищатися від зовнішніх інформаційних впливів маніпулятивного характеру, готовність усвідомлювати відповідні впливи, сприймати їх раціонально і критично, співвідносити з реальною дійсністю.

Критичне мислення як чинник інформаційно-психологічної безпеки і здоров'я особистості в сучасних умовах війни характеризується тим, що поєднує в собі логічні, рефлексивні і творчі навички; супроводжується інтерпретацією, аналізом, оцінкою і поясненням подій; посилює стійкість суспільства до дезінформації та інших видів агре-

сивної інформації; забезпечує можливість адекватного реагування, захисту і спротиву інформаційним впливам маніпулятивного характеру.

Одним із шляхів розвитку критичного мислення є освіта. Оволодіння навичками критичного мислення допомагає навчитися орієнтуватися в інформаційному середовищі, виявляти маркери дезінформації та виробити здорові навички збору інформації.

Окреслений на теоретичному рівні зв'язок критичного мислення, сугестії і контрсугестії в інформаційно-психологічному вимірі війни визначає простір подальших наукових розвідок на емпіричному рівні за цим напрямом, що і буде здійснено в наступних публікаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ануфрієва Н. М., Зелінська Т. М., Туриніна О. Л. Соціальна психологія: навч.-метод. комплекс. Київ: МАУП, 2006. 200 с.
2. Богданова І. В. Сугестивний потенціал прецедентних одиниць в українському медійному дискурсі початку ХХІ ст.: автореф. дис. ... канд. філолог. наук: спец. 10.02.01 / Донецький національний університет. Вінниця, 2016. 20 с.
3. Богданова О. В. Формування критичного мислення курсантів під час навчання. *Збірник наукових праць Національної академії Національної гвардії України*. 2020. Вип. 2 (36). С. 11–14. DOI: <https://doi.org/10.33405/2409-7470/2020/2/36/22356>
4. Бутенко Н. Ю. Комуникативна майстерність викладача: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2005. 336 с.
5. Горбенко Ю.Л. Рефлексія та критичне мислення особистості в інформаційному суспільстві. *Технології розвитку інтелекту*. 2021. Вип. 5. № 1 (29). DOI: <https://doi.org/10.31108/3.2021.5.1.2>
6. Євменова О.К. Шляхи формування критичного мислення в умовах інформаційної війни. *ПОЛІТ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей ХХІ Міжнар. наук.-практ. конф. здоб. вищ. освіти і молод. учених: [у 2-х т.]*. Т. 1 (Київ, 18–20 трав. 2022 р.) / ред. кол.: Н. В. Ладогубець, А. М. Кокарева та ін.; Національний авіаційний університет. Київ: НАУ, 2022. С. 233–235.
7. Ємець Н. А. Сучасні підходи до управління масовою свідомістю і поведінкою. *Соціальні інновації в контексті реформаційних змін: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 21 лист. 2021 р.)*. Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2021. С. 32–36.
8. Жданова І. В., Бондаренко Л. О., Велічко А. В. Психологічні аспекти інформаційного впливу під час воєнних дій в Україні. *Габітус*. 2022. Вип. 41. С. 222–226. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.41.39>
9. Зінсу О. І. Роль критичного мислення у формуванні правомірної поведінки особистості. *Молодий вчений*. 2019. № 4 (68). С. 130–133. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-30>
10. Картування сфери діаграмотності в Грузії, Латвії, Молдові та Україні. Україна. Аналітичний звіт. 2021. 33 с. URL: <http://surl.li/jmgtw> (дата звернення: 15.07.2023).
11. Коваленко А.Б., Корнев М.Н. Соціальна психологія: підручник. К.: Геопринт, 2006. 400 с.
12. Козаченко Н. Критичне мислення та феміністична епістемологія. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2021. Вип. 38, С. 50–56. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.6>
13. Мазяр О.В. Психофізіологічні механізми виникнення особистісної проблематики. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Сер. 12. Психологічні науки. 2006. Вип. 12 (37). С. 107–113.
14. Марченко О. Г. Критичне мислення як фактор протидії ворожому інформаційно-політичному впливу. *Особистість, Суспільство, Війна*. Харків, 2022. URL: <http://surl.li/jljph> (дата звернення: 15.07.2023)
15. Мудра І. Поняття «фейк» та його види у ЗМІ. *Теле- та радіожурналістика*. 2016. Вип. 15. С. 184–188. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/trj.2016.15.694>
16. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія маніпулювання масовою свідомістю й поведінкою. *Вісник Прикарпатського університету*. Філософські і психологічні науки. 2006. Вип. VII. С. 135–151.
17. Опитування USAID-INTERNEWS «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2019 р.» 63 с. URL: <http://surl.li/jkva0> (дата звернення: 10.07.2023).
18. Петровський П. М. Методологія наукового дослідження в галузі державного управління: навч. посіб. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2015. 240 с.
19. Пістунів І.М., Антонюк О. П. Логічні та статистичні основи критичного мислення: навч. посіб. Д.: НТУ «ДП», 2019. 177 с. URL: <http://pistunovi.inf.ua/OKM.pdf> (дата звернення: 15.07.2023).
20. Подозорова А. В., Барильник-Куракова О. А. Впровадження технології розвитку критичного мислення у закладах вищої освіти морського профілю під час навчання фізики. *Імідж сучасного педагога*. 2020. № 2 (191). С. 26–32. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-2\(191\)-26-32](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-2(191)-26-32)

21. Починкова М. М. Формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Старобільськ, 2021. 572 с.
22. Публічна комунікація: навч. посіб. для студ. ВНЗ спец. 052 «Політологія» й слухачів спец. 281 «Публічне управління та адміністрування» / за заг. ред. В. І. Шарого. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2020. 330 с.
23. Розвиток медіаграмотності в Україні. Аналітичний документ. / Упор. Т. Шевченко, В. Ковтун, В. Єрмоленко, А. Кулаков, О. Кравченко. 2021. 29 с. URL: <http://surl.li/hilwx> (дата звернення: 11.07.2023).
24. Ставлення населення до медіа та споживання різних типів медіа 2021. Опитування USAID-Internews. 78 с. URL: <http://surl.li/cvlgv> (дата звернення: 10.07.2023).
25. Савенкова Л. О. Педагогічна риторика: зб. міні-кейсів. Київ : КНЕУ, 2011. 152 с.
26. Саух П. Розвиток критичного мислення як провідний тренд сучасного освітнього процесу. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2021. Вип. 2. С. 7–15.
27. Терно С. О. Критичне мислення як інструмент проведення правоосвітніх заходів у загальноосвітніх навчальних закладах: рідер для вчителів – учасників тренінгу. Київ: Координатор проектів ОБСЄ в Україні, 2016. 78 с.
28. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії): посіб. для вчителя. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 105 с.
29. Українські медіа, ставлення та довіра у 2022 р. Опитування USAID-Internews щодо споживання медіа. 102 с. URL: <http://surl.li/fgspb> (дата звернення: 10.07.2023).
30. Школик В. Чи можна перемогти в інформаційній війні? *Захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах*: зб. тез доповідей III Всеукр. наук.-практ. конфер. молод. учених, студ. і курсантів (Львів, 28 лист. 2019 р.). Львів: ЛДУ БЖД, 2019. С. 153–155.
31. Щорічне опитування USAID-Internews «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2020 р.». 68 с. URL: <http://surl.li/abcyy> (дата звернення: 10.07.2023).
32. Bagheri F., Ghanizade A. Critical Thinking and Gender Differences in Academic Self-regulation in Higher Education. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*. 2016. Vol. 3. № 3. P. 133–145.
33. Critical Thinking Survey Report. Reboot Foundation. 2020. URL: <http://surl.li/jmfzl> (Last accessed: 20.07.2023)
34. Disinformation Resilience Index in Central and Eastern Europe in 2021 / Eds P. Havlíček, A. Yeliseyeu. Warsaw, 2021. 272 p.
35. Lootah S., Simon A. Arab Human Capital Challenge: The Voice of CEO's. Mohammed Bin Rashid AlMaktoun Foundation. 2009. URL: <http://surl.li/jmfzp> (Last accessed: 20.07.2023)
36. Phan H. P. Critical thinking as a self-regulatory process component in teaching and learning. 2010. *Psicothema*. Vol. 22. № 2. P. 284–292.
37. Shubina I., Kulakli A. Critical Thinking, Creativity and Gender Differences for Knowledge Generation in Education. 2019. *Literacy Information and Computer Education Journal*. Vol. 10. Issue 1. P. 3086–3093. DOI:10.20533/licej.2040.2589.2019.0405

REFERENCES

1. Anufriieva, N. M., Zelynska, T. M., & Turykina, O. L. (2006). *Sotsialna psykholohiia* [Social Psychology]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
2. Bohdanova, I. V. (2016). Suhestyvnyi potentsial pretsedentnykh odynyts v ukrainskomu mediinomu dyskursi pochatku 21 st. [The suggestive potential of precedent units in Ukrainian media discourse at the beginning of the 21st century]. Thesis abstract. Vinnytsia [in Ukrainian].
3. Bohdanova, O. V. (2020). Formuvannya krytychnoho myslennia kursantiv pid chas navchannia [Formation of critical thinking of cadets during training]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Natsionalnoi hvardii Ukrainy*, 2 (36). 11–14. <https://doi.org/10.33405/2409-7470/2020/2/36/223546> [in Ukrainian].
4. Butenko, N. Y. (2005). Komunikatyvna maisternist vykladacha [Communicative skill of the teacher]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
5. Horbenko, Y. L. (2021). Refleksii ta krytychne myslennia osobystosti v informatsiinomu suspilstvi [Reflection and critical thinking of the individual in the information society]. *Tekhnologii rozvytku intelektu*, 5, 1(29). <https://doi.org/10.31108/3.2021.5.1.2> [in Ukrainian].
6. Yevmenova, O.K. (2022). Shliakhy formuvannia krytychnoho myslennia v umovakh informatsiinoi viiny [Ways of forming critical thinking in the conditions of information war.] (p. 233–235). *POLIT. Suchasni problemy nauky. Humanitarni nauky* (Kyiv, May 18–20, 2022). Kyiv: NAU [in Ukrainian].
7. Yemets, N. A. (2021). Suchasni pidkhody do upravlinnia masovoiu svidomistiu i povedinkoiu [Social innovations in the context of reformations changes] (p. 32–36). *Sotsialni innovatsii v konteksti reformatsiinykh zmin* (Chernihiv, November 21, 2021). Chernihiv : Chernihivska politekhnika [in Ukrainian].
8. Zhdanova, I. V., Bondarenko, L. O., & Velichko, A. V. (2022). Psykholohichni aspekty informatsiinoho vplyvu pid chas voienykh dii v Ukraini [Psychological aspects of information influence during military operations in Ukraine]. *Habitus*, 41. 222–226. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.41.39> [in Ukrainian].
9. Zinsu, O. I. (2019). Rol krytychnoho myslennia u formuvanni pravomirnoi povedinky osobystosti [The role of critical thinking in the formation of lawful behavior of an individual]. *Molodyi vchenyi*, 4 (68). 130–133. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-30> [in Ukrainian].

10. Kartuvannia sfery mediahramotnosti v Hruzii, Latvii, Moldovi ta Ukraini. Ukraina. Analitychnyi zvit. (2021) [Mapping the field of media literacy in Georgia, Latvia, Moldova and Ukraine. Analytical report]. URL: <http://surl.li/jmgtw> (Last accessed: 15.07.2023) [in Ukrainian].
11. Kovalenko, A. B., & Korniev, M. N. (2006). Sotsialna psykholohiia [Social Psychology]. Kyiv: Neoprynt [in Ukrainian].
12. Kozachenko, N. (2021). Krytychne myslennia ta feministychna epistemolohiia [Critical thinking and feminist epistemology]. *Visnyk Lvivskoho universytetu*, 38, 50–56. <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.6> [in Ukrainian].
13. Maziar, O.V. (2006). Psykhofiziologichni mekhanizmy vynyknennia osobystisnoi problematyky [Psychophysiological mechanisms of the emergence of personal problems]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Psykhologichni nauky*, 12 (37). 107–113. [in Ukrainian].
14. Marchenko, O. H. (2022). Krytychne myslennia yak faktor protydii vorozhomu informatsiino-politychnomu vplyvu [Critical thinking as a factor in counteracting hostile informational and political influence]. *Osobystist, Suspilstvo, Viina*. Kharkiv URL: <http://surl.li/jljph> (Last accessed: 15.07.2023) [in Ukrainian].
15. Mudra, I. (2016). Poniattia “feik” ta yoho vydy u ZMI [The concept of “fake” and its types in mass media]. *Tele- ta radiozhurnalistyka*, 15. 184–188. <http://dx.doi.org/10.30970/trj.2016.15.694> [in Ukrainian].
16. Orban-Lembryk, L. E. (2006). Psykhologhiia manipuliuvannia masovoiu svidomistiu y povedinkoiu [Psychology of manipulation of mass consciousness and behavior]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Filosofski i psykhologichni nauky*, 7. 135–151. [in Ukrainian].
17. Opytuvannia USAID-INTERNEWS “Stavlennia naseleння do ZMI ta spozhyvannia riznykh typiv media u 2019 r.”. (2019). [USAID-INTERNEWS survey “Attitude of the population towards mass media and consumption of different types of media in 2019”]. URL: <http://surl.li/jkva0> (Last accessed: 10.07.2023). [in Ukrainian].
18. Petrovskiy, P. M. (2015). Metodolohiia naukovoho doslidzhennia v haluzi derzhavnoho upravlinnia [Methodology of scientific research in the field of public administration]. Lviv : LRIDU NADU [in Ukrainian].
19. Pistunov, I. M., & Antoniuk, O. P. (2019). Lohichni ta statystychni osnovy krytychnoho myslennia [Logical and statistical foundations of critical thinking]. D.: NTU “DP”. URL: <http://pistunovi.inf.ua/OKM.pdf> (Last accessed: 15.07.2023). [in Ukrainian].
20. Podozorova, A. V., & Baryluk-Kurakova, O. A. (2020). Vprovadzhenia tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia u zakladakh vyshchoi osvity morskoho profilu pid chas navchannia fizyky [Implementation of the technology for the development of critical thinking in institutions of higher education of the marine profile during the study of physics]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*, 2 (191). 26–32. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-2\(191\)-26-32](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-2(191)-26-32) [in Ukrainian].
21. Pochynkova, M. M. (2021). Formuvannia krytychnoho myslennia maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly u protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of critical thinking of future primary school teachers in the process of professional training]. Dissertation. Starobilsk [in Ukrainian].
22. Sharoho V. I. (Ed). (2020). Publichna komunikatsiia [Public communication]. Cherkasy: Vydavets Chabanenko Y. A. [in Ukrainian].
23. Shevchenko, T., Kovtun, V., Yermolenko, V., Kulakov, A., & Kravchenko, O. (2021). Rozvytok mediahramotnosti v Ukraini. Analitychnyi dokument [Development of media literacy in Ukraine. Analytical document]. URL: <http://surl.li/hilwx> (Last accessed: 11.07.2023). [in Ukrainian].
24. Stavlennia naseleння do media ta spozhyvannia riznykh typiv media 2021. Opytuvannia USAID-Internews. (2021). [Attitudes of the population towards media and consumption of different types of media 2021. USAID-Internews survey]. URL: <http://surl.li/cvivy> (Last accessed: 10.07.2023). [in Ukrainian].
25. Savenkova, L. O. (2011). Pedahohichna rytoryka: zb. mini-keisiv. [Pedagogical rhetoric: a collection of mini-cases]. Kyiv : KNEU [in Ukrainian].
26. Saukh, P. (2021). Rozvytok krytychnoho myslennia yak providnyi trend suchasnoho osvitnoho protsesu [Development of critical thinking as a leading trend of the modern educational process]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka*, 2. 7–15. [in Ukrainian].
27. Terno, S. O. (2016). Krytychne myslennia yak instrument provedennia pravoosvitnikh zakhodiv u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh: rider dlia vchyteliv – uchasnykiv treninhu [Critical thinking as a tool for conducting legal educational activities in general educational institutions: a reader for teachers – training participants]. Kyiv [in Ukrainian].
28. Terno, S. O. (2011). Teoriia rozvytku krytychnoho myslennia (na prykladi navchannia istorii) [The theory of the development of critical thinking (on the example of learning history)]. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].
29. Ukrainski media, stavlennia ta dovira u 2022 r. Opytuvannia USAID-Internews shchodo spozhyvannia media (2022). [Ukrainian media, attitudes and trust in 2022 USAID-Internews media consumption survey]. URL: <http://surl.li/fgspb> (Last accessed: 10.07.2023). [in Ukrainian].
30. Shkolyk, V. (2019). Chy mozhna peremohty v informatsiinii viini? (Is it possible to win the information war?). (p. 153–155). *Zakhyst informatsii v informatsiino-komunikatsiinykh systemakh* (Lviv, November 28, 2019). Lviv: LDU BZhD. [in Ukrainian].
31. Shchorichne opytuvannia USAID-Internews “Stavlennia naseleння do ZMI ta spozhyvannia riznykh typiv media u 2020 r.” (2020). [Annual USAID-Internews survey “Attitudes of the population towards mass media and consumption of different types of media in 2020”]. URL: <http://surl.li/abcy> (Last accessed: 10.07.2023). [in Ukrainian].
32. Bagheri F. & Ghanizade A. (2016). Critical Thinking and Gender Differences in Academic Self-regulation in Higher Education. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*, 3 (3), 133–145.

-
33. Critical Thinking Survey Report. Reboot Foundation. (2020). URL: <http://surl.li/jmfzl> (Last accessed: 20.07.2023)
34. Havlíček P. & Yeliseyeu A. (Eds). (2021). Disinformation Resilience Index in Central and Eastern Europe in 2021. Warsaw
35. Lootah S. & Simon A. (2009). Arab Human Capital Challenge: The Voice of CEO's. Mohammed Bin Rashid AlMaktoun Foundation. URL: <http://surl.li/jmfzp> (Last accessed: 20.07.2023).
36. Phan H. P. (2010). Critical thinking as a self-regulatory process component in teaching and learning. *Psicothema*, 22 (2). 284–292.
37. Shubina I. & Kulakli A. (2019). Critical Thinking, Creativity and Gender Differences for Knowledge Generation in Education. *LICEJ*, 10 (1). 3086–3093. DOI:10.20533/licej.2040.2589.2019.0405